

Původem hebrejský výraz »amen« je jeden z několika mála hebraismů převzatých do *Vulgáty*, Jeronýmova latinského překladu *Bible*. Vedle něj k nim patří také »alleluia«, »hosanna«, »Messias«, »Satanas« a »sabatatum«, tedy výrazy s velkým kulturněhistorickým přesahem. Prostřednictvím autority vulgátního překladu *Bible* se latinizovaná podoba těchto hebraismů stala nedílnou součástí latinského kulturního prostředí a skrze vernakulární překlady *Bible* pronikala, byť v nestejně míře, i do jazyků národních. V našem článku se budeme věnovat této postupné cestě zdomácnění hebraismu »amen« ve staré češtině.

Slovo »amen« má velmi dlouhou historii, úzce svázanou s náboženským prostředím, setkáváme se s ním ve všech třech největších monoteistických náboženstvích. Etymologický původ slova je tradičně hledán ve slovesném kořeni »ġ-ġ-ġ«, který může mít významy »věřit, doufat«, »ujistit se« a »být věrný« (od stejného kořene je odvozeno i slovo »emuna«, »הַיְיָ אֱמֵן«, »víra«).¹ Od nejstarších dob tak bylo výrazu »amen« užíváno nejen k potvrzení souhlasu s řečeným, ale sloužilo i jako demonstrace vlastního přihlášení se k výroku.

Počátky užívání výrazu »amen« v židovské praxi jsou spojovány se synagogální službou. Tehdy jej užívali členové shromážděné obce coby projev souhlasu na slova modlitebníka,² odsud se pak postupně rozšířil i do osobní modlitby jako slovo uzavírající vlastní projev. Tento vývoj koresponduje s jeho použitím v biblických knihách: ve *Starém zákoně* latinské *Vulgáty* se výraz »amen« objevuje celkem šestadvacetkrát (přičemž dvakrát ve zdvojené formě), a to povětšinou v přímé řeči některé z postav jako potvrzení a přihlášení se mluvčího k promluvě druhé osoby.³ Vedle této převažující funkce se ovšem objevuje již i ve funkci prostě ukončující. Ta se pravděpodobně vyvinula postupně jako důsledek toho, že potvrzujícího »amen« bylo obcí věřících užíváno vesměs na konci jednotlivých promluv.

Nový zákon v duchu své proměňující se perspektivy vytčený počet významů dále rozšiřuje, či spíše vnáší do nich nový aspekt. Vedle dříve zmíněného významu prostě ukončujícího, který je spatřován zejména v užití »amen« na konci *Lukášova evangelia* a některých listů, se zde totiž setkáváme s užitím této stvrzující formule nejen na potvrzení cizích slov, ale také, a to v Ježíšových promluvách, na potvrzení jeho vlastních slov (ať už dříve

¹ Názory na etymologický původ tohoto slova se ovšem různí. K tématu srov. např. REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*, Praha: Leda 2012, s. v. »amen«; KOELLER, Ludwig – BAUMGARTNER, Walter – STAMM, Johann Jakob: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden etc.: Brill, 2001, s. 63-64.

² Takto měl například odpovídat lid na slova modlitebníka po každé ze tří částí áronského požehnání (*Nu* 6,24-26). Srov. NOVOTNÝ, Adolf: *Biblický slovník*, 1, Praha: Kalich 1956, s. 22-23; THURSTON, Herbert: s. v. »Amen«, in: *Catholic Encyclopedia* (1913), [https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_\(1913\)/Amen](https://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_(1913)/Amen).

³ Viz RÖSEL, Christoph: s. v. »Amen«, in: *WiBiLex. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*, <https://bibelwissenschaft.de/stichwort/13181/>.

Hana KREISINGEROVÁ
Kateřina VOLEKOVÁ

Ústav pro jazyk český
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Funkce staročeského »amen« v biblických a světských textech*

The function of Old Czech 'Amen' in biblical and secular texts

The article examines the meaning, function, and usage of the Hebrew term 'amen' in Old Czech texts. It explores the term's significance as an affirmation, an affirmative particle, and a simple closure marker, as recorded in the Latin Bible and its Old Czech translations across the 1st, 2nd, 3rd, and 4th redactions. The study also addresses the adoption of 'amen' in non-biblical texts, particularly its role in marking the conclusion of prayers and texts, as observed in final rubrics. Additionally, 'amen' as a closing signal is often integrated into longer formulas (such as the Latin "Amen, solamen sit Sanctus Spiritus") and further reinforced by other phrases, including the Czech fixed translation "Tak Bóh daj" ("So God grant").

Keywords: Old Czech; Czech Bible translations; translation; Amen; colophons

Number of characters / words: 42 614 / 6 252

Number of figures: 6

Secondary language(s): Old Czech; Latin; Hebrew

* Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Grantové agentury ČR č. 24-10628S »Dokonáno. Nalij vína paní Anno«. *Jazykové experimenty ve středověkých písařských připsicích a kolofonech*. Při vzniku textu byla použita data a nástroje, které poskytuje *Vokabulář webový* (<https://vokabular.ujc.cas.cz>) v rámci výzkumné infrastruktury LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>), podporované Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

pronesených, či teprve tímto stvrzujícím výrazem uvedených).⁴ Ježíš tedy sám uvádí stvrzující svědectví o svých slovech. Tento posun je pak dále vygradován v knize *Zjevení*, kde je ve verši 3,14 možné interpretovat výraz »amen« jako označení samotného Krista: »Andělu církve v Laodikeji piš: Toto praví ten, jehož jméno jest Amen, svědek věrný a pravý, počátek stvoření Božího.«⁵

1. Staročeské biblické překlady výrazu »amen«

Rozrůznění významu vulgátního »amen« stavělo středověké překladatele *Bible*, kteří se rozhodli k náhradě tohoto hebraismu domácí alternativou, do nelehké pozice. Pokud chtěli (či byli vůbec schopní) postihnout všechny zmiňované významové odstíny, zpravidla si nevystačili pouze s jediným překladovým ekvivalentem. K náležitě volbě konkrétního překladového ekvivalentu jim ovšem mohl pomoci nejen teologický rozbor jednotlivých míst, ale i jazykové znalosti. Z jazykovědného pohledu lze totiž konstatovat, že slovo »amen« se v biblickém textu užívá v platnosti částice,⁶ a to ve třech hlavních významech souvisejících s pozicí tohoto slova ve větě:

- Vyjádření žádosti o Boží přízeň a stvrzení řečeného. V tomto případě se »amen« objevuje v závěru výpovědi nebo celé promluvy, např. na konci Tobiášovy modlitby (*Tob* 13,23) v *BibfOl*, zástupci první redakce staročeského překladu *Bible*:⁷ »Požehnaný hospodin, jenžto jeho jest povýšil, aby jeho kralování nad ním bylo věky věkoma. **Amen.**«
- Vyjádření posvátné souhlasné odpovědi věřících na závěr promluvy kněze, jako např. v dialogu *Dt* 27,18 z *BibfOl*: »Prokletý, ktož dá blúdití slepému na čestě! I die vešken lid: **Amen.**«
- Vyjádření prostého ukončení. V tomto případě se »amen« objevuje zásadně na konci celého textu, např. na závěr *Prvního Janova listu* z *BibLitTřeb*: »Synáčkové, chovajte se ot modl. **Amen.**«

Zda a jak si jednotliví staročestí překladatelé latinské *Vulgáty* poradili s rozdíly mezi nimi, ukáže následující přehled. Průzkum se zaměřuje především na celé překlady, detailní rozbor situace v staročeských evangeliářích, žaltářích a jiných neúplných pramenech pro jejich komplikovanost a specifčnost nezařazujeme.⁸

⁴ Viz heslo »amen« na anglické *Wikipedii*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Amen>.

⁵ Citováno podle *Českého ekumenického překladu*, <http://www.biblenet.cz/>. K výkladům této pasáže srov. např. NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, 1 (← pozn. 2), s. 22, nověji např. RÖSEL, Christoph: s. v. »Amen« (← pozn. 3).

⁶ Při hodnocení slovnědruhově příslušnosti výrazu »amen« se vědomě odchylujeme od některých mluvnických konceptů, které tento výraz v některých pozicích hodnotí ne jako přitakací částici, ale jako citoslovce (srov. např. NEJEDLÝ, Petr: s. v. »amen«, in: *Elektronický slovník staré češtiny*, <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>; či s. v. »amen«, in: *Akademický slovník současné češtiny*, <https://slovníkcestiny.cz/heslo/amen/0/9076>).

⁷ Pro staročeské období rozlišujeme čtyři hlavní dochované staročeské překlady celé *Bible*, tradičně nazývané jako redakce. První úplný překlad *Bible* byl vytvořen v druhé polovině 14. století a podílelo se na něm několik překladatelů (podrobněji viz PYTLIKOVÁ, Markéta: *Průzkum překladové a překladatelské stránky první redakce staročeského biblického překladu*, disertační práce, Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc 2012), v našem článku ho zastupuje *Bible olomoucká* (dále *BibfOl*, Olomouc: Vědecká knihovna, sign. M III 1/I-II) a *Bible litoměřicko-třeboňská* (dále *BibLitTřeb*, Litoměřice: Státní okresní archiv v Litoměřicích, fond Biskupské sbírky, sign. BIF 3.2). Druhý úplný překlad vznikl na počátku 15. století (podrobněji viz KREISINGEROVÁ, Hana: *Základní problémy II. biblické redakce*, disertační práce, Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc 2019), citujeme jej podle *Bible litoměřické* (dále *BibLit*, nyní neznámá, dříve Litoměřice: Státní okresní archiv v Litoměřicích, fond Biskupské sbírky, sign. BIF 2) a *Bible mlynářčiny* (dále *BibfMlyn*, Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 10). Třetí překlad vznikl nedlouho po překladu druhém, ještě v první půli 15. století a je charakteristický vysokou mírou věrnosti latinskému originálu (podrobnější článek na toto téma viz toto číslo *Clavibus unitis*: MICHALCOVÁ, Anna: *Variabilita třetí redakce staročeské bible ve vybraných textech Starého zákona*, in: *Clavibus unitis* 13/2 (2024), s. 23-32, https://www.acecs.cz/media/cu_2024_13_02_michalцова.pdf). Reprezentuje jej *Bible padeřovská* (dále *BibfPad*, Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. 1175) a *Bible cisterciácká* (dále *BibfCist*, New York City: The Morgan Library & Museum, sign. MS M.752). Čtvrtý staročeský překlad je zároveň prvním překladem tištěným a vznikl v osmdesátých letech 15. století (více viz DŽUNKOVÁ, Katarína: *Ideové aspekty v překladatelskom postupe štvrtej redakcie staročeskej Bible*, in: *Clavibus unitis* 9/2 (2020), s. 39-54, https://www.acecs.cz/media/cu_2020_09_02_dzunkova.pdf). Je dochován v *Bibli pražské* (dále *BibfPraž*, Praha: [Tiskař Pražské bible], 1488; citováno podle exempláře Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 13.C.5).

⁸ K překladům »amen« ve staročeských evangeliářích srov. VINTR, Josef (ed.): *Die ältesten tschechischen Evangeliiare*, München: Verlag Otto Sagner, 1977, s. 64-65.

1.1. Staročeské biblické překlady výrazu »amen« ve *Starém zákoně*

Počet výskytů výrazu »amen« ve *Starém zákoně* je mnohem nižší než v *Novém zákoně* a ani významové rozruznění zde není tak veliké. Proto se patrně ani způsob řešení jednotlivých staročeských překladů v tomto případě tolik neliší. Povětšinou se překladatelé uchýlili k ponechání původního znění a o převod do češtiny se nepokusili,⁹ pouze ojediněle je výraz doplněn vysvětlujícím komentářem.¹⁰ Jediní, kdo se koncepčně od tohoto schématu odchýlili, jsou překladatelé prorockých knih první biblické redakce. Jako jediní nahrazují výraz »amen« staročeským ekvivalentem. Na dvou místech, kde se tento výraz vyskytuje jako stvrzující souhlasná odpověď mluvčího (konkrétně proroka) na předchozí slova Hospodinova (*Jr* 11,5 a *Jr* 28,6), užívá první redakce překlad »Tak se staň«.¹¹ Oproti tomu místo z proroka *Izaiáše* (*Is* 65,16), kde se tento výraz objevuje v samotné promluvě mluvčího, převádí pomocí překladu: »Tak zavěrné bude.«¹²

Obdobnou snahu o překlad hebraismu »amen« v následujících biblických redakcích nenacházíme, pouze ojediněle se potřeba ozřejmit tento výraz projevuje připojením vysvětlujícího komentáře (či jeho ponecháním ve shodě s první redakcí). Ve druhé redakci se jedná o dvě místa, která ovšem již byla komentována redakcí první (*3Kr* 1,36 a *Jr* 28,6) v podobě »amen, točíš staň se to«, ve čtvrté redakci je znovu komentována pasáž z *Knihy královské* (*3Kr* 1,36) a nově i jedno místo z knihy *Tobiáš*.¹³ Třetí redakce má na všech místech jen »amen«.

1.2. Staročeské biblické překlady výrazu »amen« v *Novém zákoně*

V *Novém zákoně* vidíme jasnou dělicí čáru mezi tím, jak překladatelé přistupovali k převodu výrazu »amen« v evangeliích a jak ve zbytku *Nového zákona*. V epištolách a knize *Zjevení* je ve shodě s převažující starozákonní praxí ponechávána vulgátní podoba slova, v *Novém zákoně* je latinizovaný výraz počestován prostřednictvím různých překladových ekvivalentů. Proto bude následující výklad rozdělen podle způsobu překladu na dvě samostatné části, jednu pro evangelijní část a jednu pro epištoly a knihu *Zjevení*.

1.2.1. Evangelia

První biblická redakce většinu míst přeložila prostřednictvím výrazu »věrně«, jen na pěti místech byl užit překlad odlišný. Prvním z těchto míst byl verš *Mt* 6,13, kde byla ponechána vulgátní podoba »amen«. Jednalo se o pasáž, v níž bylo výrazu »amen« užito jako potvrzující formule za slovy *Otčenáše* a ponechání latinizovaného znění bylo důsledkem dobové ustálenosti této odpovědní formule.¹⁴ Další tři místa s odlišným překladem se vyskytla v první části *Matoušova evangelia* (v *Mt* 6,5, *Mt* 8,10 a *Mt* 16,28 bylo užito výrazu »zavěrné«, v *Mt* 5,26 byl užit překlad »jistě«). Ve všech výtčených případech se výraz »amen« objevil ve vlastní promluvě Ježíšově. Velmi podobný kontext ovšem nacházíme i na jiných místech, překládaných prostřednictvím výrazu »věrně«. Zdá se tedy, že tyto tři odchylky spíše než záměrem jsou důsledkem překladatelského hledání neadekvátnějšího překladu.

Druhá biblická redakce, vznikající na počátku 15. století, se rodí v době zvýšeného zájmu o duchovní témata, a to nejen v učených, latiny znalých kruzích, ale i v čistě českém prostředí. Na charakteru druhé redakce se tato okolnost podepisuje nejen tím, že právě ona patří k nejhojněji zastoupeným co do počtu dochovaných exemplářů, ale zasahuje i její jazykovou stránku. Jedná se totiž o jazykově nejméně jednoduší překlad, s velkým množstvím individuálních zásahů do původního znění, zvláště na místech teologicky či významově sporných. Jedním z častěji měněných míst byly nepochybně i překladové ekvivalenty výrazu »amen« v evangelijní části *Bíblé*. V jednotlivých rukopisech se zde setkáváme s různými

⁹ Např. ve verši *Nu* 5,22 (*Bib/Ol*, podobně též *Bib/Lit*, *Bib/Mlyn*, *Bib/Pad*, *Bib/Praž*): »Vejděte vody kleté u břicho tvé a břichu nadúciemu vzhni lóno! I otpovie žena: **Amen, amen.**«

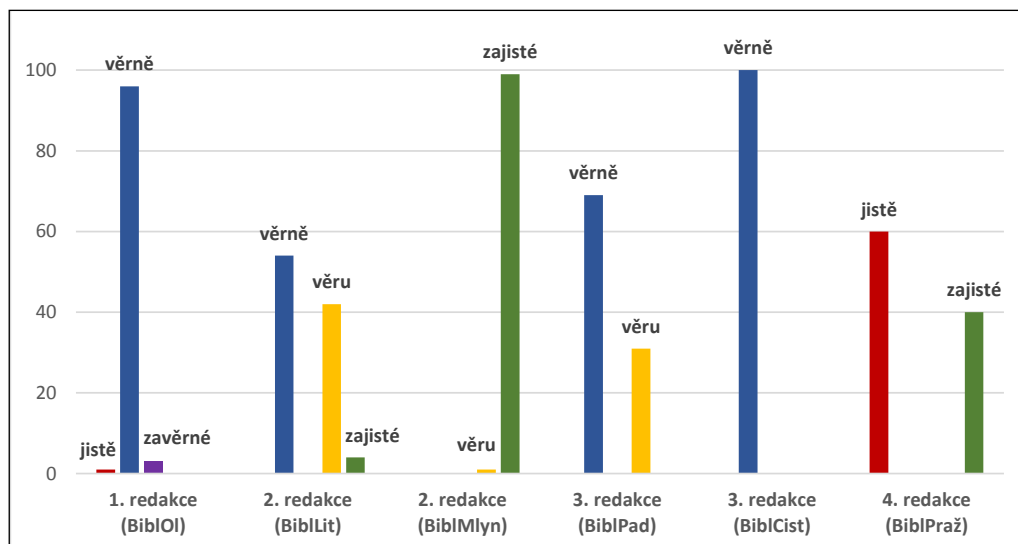
¹⁰ Tak např. ve verši *3Kr* 1,36 (*Bib/Ol*, podobně též *Bib/Lit*, *Bib/Praž*): »K tomu odpověděl Bananas, syn Joiade, králi a řka: **Amen** (točíš **tak se staň**).«

¹¹ Ve verši *Jr* 11,5 přímo (*Bib/Ol*): »I odpověděl sem a řekl sem: **Tak se staň**, hospodine«; ve verši *Jr* 28,6 ve formě vysvětlivky (*Bib/Ol*, podobně též *Bib/Lit*, *Bib/Mlyn*): »I vecě Jeremiáš prorok: **Amen** (to jest **staň se to**), tak učíi hospodin.«

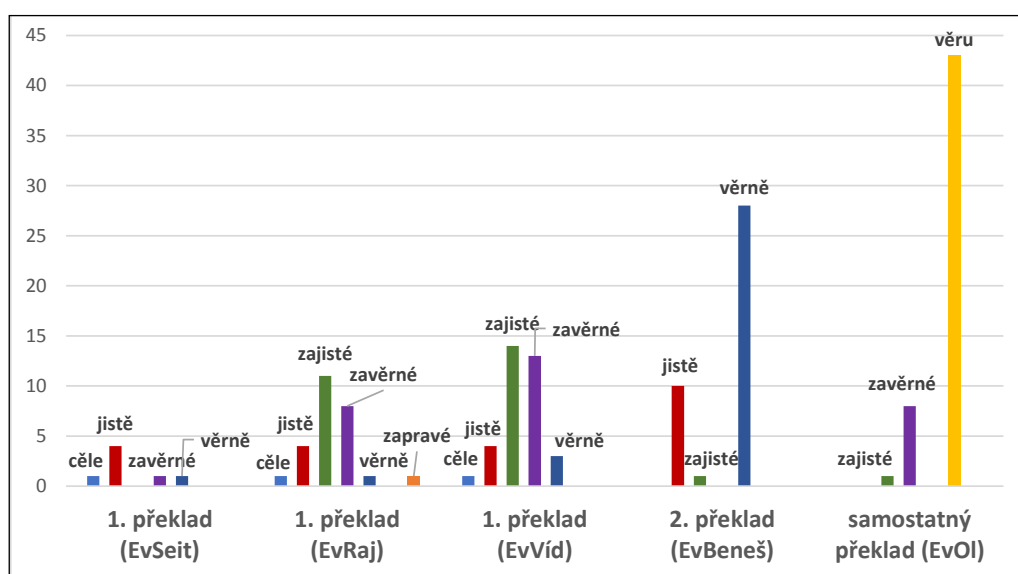
¹² *Is* 65,16 (*Bib/Ol*): »v němžto [jménu] ktož požehnán jest na zemi, požehnán bude v božě, **tak zavěrné bude**. A kto přísáhá na zemi, přísáhati bude v božě samém, **tak zavěrné bude**, neb zapomněny jsou núže dřěvnie a proto, že jsou skryty ot vaší očl.«

¹³ *Tob* 9,12 (*Bib/Praž*): »A když všickni řekli: **Amen**, totiž **staň se tak**, přistúpili sú všickni k hodování.«

¹⁴ K tomuto tématu srov. SVOBODOVÁ, Andrea: *Textová tradice staročeské modlitby Otčenáš*, in: DOLEŽALOVÁ, Lucie– DRAGON, Michal (eds.): *Kříž z Telče (1434-1504). Písař, sběratel a autor*, Praha: Scriptorium, 2020, s. 383-394, zde s. 394.

Graf 1:
Rozvržení překladových ekvivalentů za stvrzovací »amen« v evangeliích

Graf 2:
Rozvržení překladových ekvivalentů za stvrzovací »amen« v evangeliích

překladovými ekvivalenty, v převažující míře s výrazy »věru«, »věrně« a »zajisté«. Síla tradice se ovšem výrazněji prosadila v již dříve zmiňovaném verši Mt 6,13, protože i druhoredakční památky ponechávají původní podobu »amen«. Velkou nejednotnost v překládání výrazu »amen« v českých biblích reflektuje pro tuto dobu ve své *Postile* i Jan Hus, když k verši J 8,13 doplňuje další užívané překladové varianty: »Věru věru (neb **zajisté** neb **jistě** neb **věrně** na mé božství i na mé člověčenství) pravi vám.«¹⁵

Třetí biblická redakce je tradičně považována za překlad s nejužšími zněním v rámci dochovaných pramenů. Jak ovšem připouštěl už Vladimír Kyas, přední znalec staročeských biblických redakcí,¹⁶ a jak ukázaly i další průzkumy,¹⁷ určitou revizí prošla. To naznačuje, zdá se, i rozložení překladových ekvivalentů vulgátního »amen« v rámci dochovaných třetiredakčních biblí. Zatímco v *Bibli cisterciácké*, jednom z mladších rukopisů (1456) hlásících se k třetí redakci, je až na jedinou výjimku použit jediný překladový ekvivalent, a sice výraz »věrně«, v *Bibli padeřovské*, tradičně považované za nejcharakterističtějšího zástupce tohoto překladu, se střídají výrazy dva: v první části, zahrnující knihy *Matouš* až *Lukáš* 8, je (až na jednu výjimku) užíváno výrazu »věrně«, v druhé, zahrnující knihy *Lukáš* 8 až *Jan*, pouze výrazu »věru«. Zmiňovanou výjimkou, objevující se v obou biblích, je ponechání latinizované podoby »amen« v již dříve zmiňovaném verši *Otčenáše* (Mt 6,13).

¹⁵ HUS, Jan: *Česká nedělní postila*, ed. Jiří DAÑHELKA, Praha: Academia, 1992, s. 168.

¹⁶ Viz KYAS et al., Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha: Vyšehrad – Řím: Křesťanská akademie, 1997, s. 110.

¹⁷ Srov. např. FREITINGER, Pavel: *Nově o Padeřovské bibli*, in: *Křesťanská revue* 52 (1985), s. 92, FREITINGER, Pavel: *Bible Tábořská*, in: *Křesťanská revue* 55 (1988), s. 130.

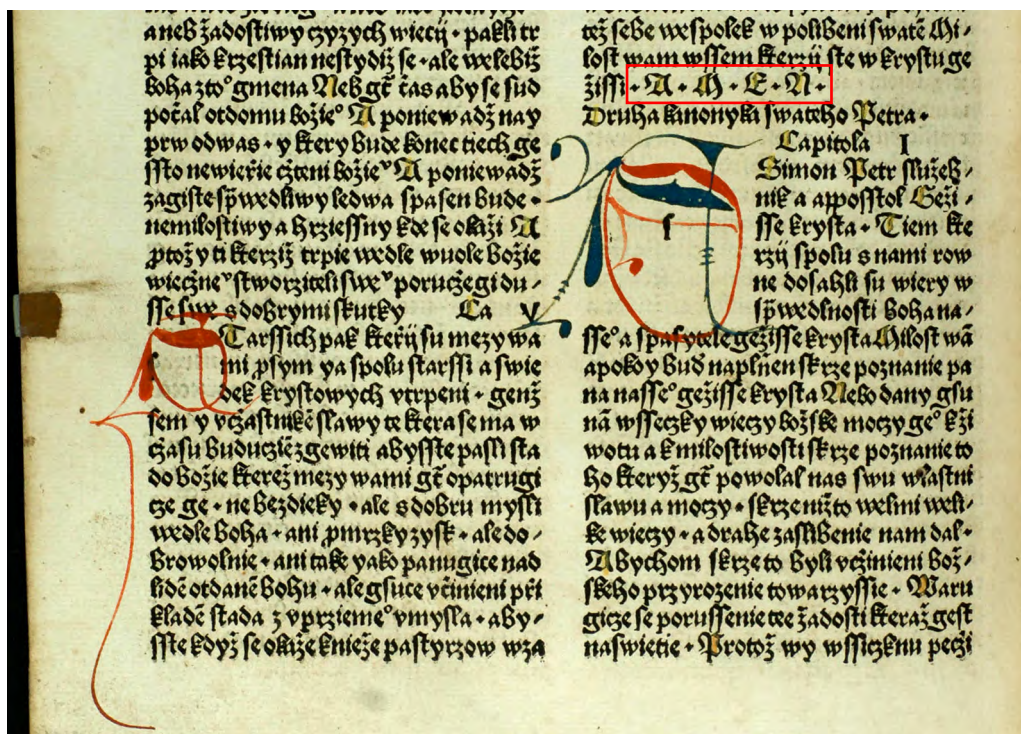
Jistou proměnu znění *Bible padeřovské* v osmé kapitole *Evangelia podle Lukáše* zaznamenaly i některé starší průzkumy,¹⁸ a bude proto nutné se vztahům mezi památkami třetí redakce ještě podrobněji věnovat.¹⁹ Vzhledem k tendenci třetí redakce překládat jednoznačně a neměnně, považujeme však za možné, že původní znění třetí redakce odráží pro tento úsek spíše *Bible cisterciácká* než *Bible padeřovská* a že i tato redakce původně preferovala jediný překladový ekvivalent, a to výraz »věrně«.

Ve čtvrté biblické redakci je převažujícím překladovým ekvivalentem v synoptických evangeliích výraz »zajisté«. Podobně jako v předchozích překladech je tato pravidelnost porušena ve verši *Mt* 6,13, tedy v odpovědi na slova *Otčenáše*, kde je ponechána latinizovaná podoba, odchyluje se ovšem ještě v několika dalších případech. Dosud v nejvyšší míře se vedle jednoho preferovaného překladu uplatňuje ještě druhý, v tomto případě výraz »jistě« (*Mt* 5,18; *Mt* 5,26; *Mt* 6,16; *Mt* 21,31; *Mk* 8,12; *Mk* 10,29 a *Mk* 11,23). Tento ekvivalent pak zcela převládne v *Evangeliu podle Jana*. Jednou z možných interpretací, proč k tomu dochází, může být skutečnost, že v *Janově evangeliu* je výrazu »amen« užíváno v reduplikované podobě a znění »jistě, jistě« se mohlo jevit jako výslovnostně vhodnější. Pro omezené užití tohoto výrazu v předchozích evangeliích nenacházíme ovšem jasnějšího vysvětlení, než že se jedná o stylovou diferenciaci; kontexty, v nichž se oba výrazy střídají, jsou si velmi podobné.

1.2.2. Epištoly, kniha Zjevení

V epištolách a knize *Zjevení* se všechny staročeské překlady ve způsobu převodu výrazu »amen« shodují. Výrazněji není akcentována ani pasáž *Zj* 3,14 (třebaže čtvrtá redakce užitím výrazu »Amen« s velkým počátečním písmenem naznačuje, že výraz chápe jako pojmenování osoby). Jistý interpretační posun zaznamenáváme pouze v epištolách, kde se výraz »amen« objevuje často na konci promluv i celých listů. Díky tomu je ovšem některými písaři nesprávně interpretován ne jako součást biblického textu, ale pouze jako doplněný signál konce textu. Díky tomu k němu přistupují jinak než k samotnému biblickému textu. Toto koncové »amen« se tak častěji stává předmětem různých grafických úprav a nezděra bývá zcela vypouštěno a nahrazováno odlišnou rubrikou. To se děje především na místech, kde výraz »amen« není součástí ustáleného spojení »na věky věkův«. Srov. např. vynechání »amen« ve verši *1J* 5,21 v druhé, třetí i čtvrté redakci – *Bib/Ol*: »Synáčkové, chovajte se ot modl. Amen« × *Bib/Mlyn*, podobně *Bib/Pad*: »Synáčkové, ostříehajte se od modl.«; *Bib/Praž*: »Synáčkové, vystříehajte se od modloslužebenstvie.«

Obr. 1:
Zdobné »AMEN« na konci Prvního listu apoštola Petra v *Bibli pražské*. Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 13.C.5, fol. 591vb, detail, <http://data.onb.ac.at/dtl/547662> (# 1191)

¹⁸ Srov. KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. biblické redakce* (< pozn. 7), s. 106-107.

¹⁹ V současné době se této otázce věnuje ve svém projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy Anna Michalčová (*Textová variabilita třetí redakce staročeského biblického překladu*, GAUK č. 174223).

1.3. Shrnutí: staročeské biblické překlady výrazu »amen« ve *Starém a Novém zákoně*

Velká variabilita překladových ekvivalentů výrazu »amen«, jak ukazují i staročeské evangeliáře (← Graf 2), odráží skutečnost, že v češtině neexistuje dostatečně vhodný překladový ekvivalent, který by pokryl celé jeho významové pole. Staročestí překladatelé *Bible* užívali ve svých překladech několik překladatelských strategií, které zároveň volně kombinovali. Ve *Starém zákoně* a epištolách převládala po celé staročeské období tendence ponechat výraz »amen« v jeho nepočeštěné podobě. Z této tendence se lehce vymyká pouze první redakce, která v knihách prorockých užila vernakularizovaných výrazů. V evangeliích bylo naopak zvykem výraz »amen« převádět do počeštěné podoby. Původní latinské znění bylo ovšem všemi překlady ponecháno ve verši Mt 6,13, kde popisovaný výraz následoval za slovy *Otčenáše* a byl zde patrně chápán jako jistá ustálená formule.

Mezi převažujícími překladovými ekvivalenty se objevovaly výrazy: »věrně«, »věru«, »zavěrné«, »jistě« a »tak se staň«. Každý z nich akcentoval významově jiný z polysémních významů výrazu »amen«. Hojněji byly využívány ekvivalenty odvozené od kořene »věř-«, akcentující především význam »přihlášení se ke společné víře«. Překladový ekvivalent »jistě«, zdůrazňující spíše přitakání či souhlas, se výrazněji prosadil pouze ve čtvrté redakci. Už v biblických památkách zároveň můžeme sledovat grafické úpravy výrazu »amen« v koncových pozicích, kde jej písaři přestávají vnímat jako součást biblického textu, ale jako koncovou rubriku. O tomto přechodu k metatextové funkci ve středověkých rukopisech a tiscích budeme mluvit v druhé části tohoto článku.

2. »Amen« v staročeských nebiblických textech

V českojazyčných literárních textech je hebraismus »amen« velmi dobře doložen,²⁰ stejně jako přejímka »sobota« pronikal i mimo náboženský kontext, ačkoliv jeho užití jako výrazu zakončujícího modlitbu zůstává i nadále primární jak v latinských, tak českojazyčných dílech. Ani v básnických skladbách, které vrcholí obratem k Bohu skrze modlitbu, není neobvyklé text zakončit konvenčním »amen«. Tento zvyk kladl na básníky nelehký úkol: pro dokonalé zapojení závěrečného »amen« ve veršovaný text bylo žádoucí najít vhodné rýmové slovo. Už v latinské poezii objevují skladatelé příhodné výrazy, které se s »amen« rýmují, jak ukážeme na jednom případě z českého prostředí pozdního středověku, v němž jeho autor Honoré Bonet (cca 1340-1410) shromáždil dokonce tři rýmová slova. Tento francouzský diplomat svůj latinský projev ke králi Václavovi IV. na zasedání v Kutné Hoře zakončil veršovanou prosebnou přímluvou, v níž do rýmu k »amen« položil tři substantiva se slovo tvornou příponou »-men« odvozená od sloves první, ā-kmenové konjugace. Její text se nám dochoval v rukopise, který pro Křišťana z Prachatic pravděpodobně v roce 1399 zhotovil mistr svobodných umění Jan Hus:

»Pro conclusionem hic dicam:
Ad hec Dei genitrix det tibi **iuuamen**,
apostoli, martires omnes **consolamen**,
confessores, virgines atque sacrum **flamen**,
qui regnat in secula seculorum. **Amen.**«²¹

Po způsobu latinských rýmových dvojic nacházíme i v češtině slova, která se s »amen« rýmují. V české poezii a písňové tvorbě 14. a 15. století jsou užívány v rýmu různorodé výrazy, nejen substantiva. Ne vždy se jedná o dokonalou zvukovou shodu, například v závěru vánoční písně *Vizmež pacholíčka* je »amen« zřymováno se slovesným tvarem »stanem«:

»Přiviniž nás, Hospodine,
až před soudem **stanem**,
ty jsi útočiště jisté,
chvála Bohu, **amen.**«²²

A ve skladbě *Vítaj, Stvořiteli, živý chlebe* se »amen« poněkud násilně rýmuje s »otvořen«:

»Ušlyš to tvořec ten,
jenž stvořil noc a den;

²⁰ V *Staročeské textové bance* (celkem 7 620 717 tokenů) se mimo biblické texty vyskytuje 1 235 doložených výskytů slova »amen«, v biblických textech je to celkem 233 výskytů. Srov. *Staročeská textová banka*, verze 1.1.25 [25. 11. 2024], Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka, https://korpus.vokabular.ujc.cas.cz/first_form?corpname=STB.

²¹ Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XIII F 16, fol. 107^v.

²² LEHAR, Jan (ed.): *Česká středověká lyrika*, Praha: Vyšehrad, 1990, s. 152.

by nám byl nebeský ráj **otvořen**,
rcemež všichni hříšní: **Amen.**«²³

Nejoblíbenější rýmová slova v češtině jsou však »plamen« a »pramen«, která tím, že obsahují celé »amen«, vytvářejí žádoucí dvouslabičný rým. Je zajímavé, že v památkách ze 14. století je častějším rýmovým slovem »pramen«, zatímco v 15. století se setkáváme spíše s rýmem »plamen – amen«. Nejstarší doklad na dvojici »pramen – amen« pochází z veršované legendy o sv. Jiří, která je kladena do první poloviny 14. století:

»S těmi, ješto posluchají,
s pravým sircem žádají,
bychom, jmúc za věrný **pramen**,
i došli do nebes. **Amen.**«²⁴

V další skladbě zvané *Nota od pana Viléma Zajiece* jsou závěrečné verše zkomponovány odlišně, »pramen« je zde užito ve významu »rod«. Báseň referuje o smrti Viléma z Valdeka, který zemřel 9. října 1319 na následky zranění zbloudilým šípem, který ho zasáhl v bitce u města Dachova v Bavorsku. V této *Notě* je slovo »amen« zakomponováno do textu formou, kterou najdeme i ve výše zmíněné náboženské skladbě *Vítaj, Stvořiteli, živý chlebe*. Ta odkazuje na starozákonní odpověď shromážděného lidu a byla obvyklou součástí křesťanské liturgie. V české středověké poezii se tento obrat stává často užívaným prostředkem, jak ukážou i další příklady.

»Prostež Boha, křestané,
a najviece věrní zemané:
by sě páně Vilémov **pramen**
plodil. Rcítež všickni: **Amen!**«²⁵

Kombinaci rýmu »amen« s oběma českými slovy »plamen« a »pramen« najdeme v poslední sloce náboženské písně *Jezu Kriste, ščedry kněže*, jejíž nejstarší zápis pochází sice až z počátku 15. století, ale její vznik je kladen ještě do druhé poloviny 14. století:

»Ujm<ě>mž všickni za ten **pramen**,
<ať ná>s nežže věčný **plamen**,
řčemž všickni vóbec: **Amen!**
Amen, amen!«²⁶

Závěr písně *Jezu Kriste, ščedry kněže* pak rezonuje v dalších staročeských skladbách 15. století. Podobnými verši je zakončen český překlad německé epické básně *Vévoda Arnošt* ze sborníku hraběte Baworowského a motiv věčného plamene obsahuje i další text z tohoto rukopisu, veršovaný překlad latinských *Ezopových bajek*. Nacházíme ho také ve dvou textech, které na konci 15. století složil Hynek z Poděbrad, v alegorické skladbě *Boj Štěstí s Neštětím* a v milostné básni *Májový sen*, kde se užívá již víceméně bez náboženské konotace. Naopak v *Písni o Pravdě* je využit druhý motiv o uchopení pramene, což je podle J. Lehára výzva k přijetí pramene života, jímž je bázeň Boží (srov. *Př* 14,27).²⁷ Příležitostně se objevují i další rýmy, jako např. »kámen« v *Písni o bekyních*.

Vévoda Arnošt
»Bože, rač nám téhož přieti
a toho bydla dosieci,
bychom jmúce za ten **pramen**,
aby nás nezžehl věčný **plamen!**
Všickni, ktož zde sediete, rcete spolu: **Amen.**«²⁸

²³ LEHÁR (ed.), *Česká středověká lyrika* (◀ pozn. 22), s. 185.

²⁴ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. 1 A c 59, p. 14; srov. PATERA, Adolf: *O umučení sv. Jiří*, in: *Časopis Musea Království českého* 61 (1887), s. 77-105.

²⁵ LEHÁR (ed.), *Česká středověká lyrika* (◀ pozn. 22), s. 132, 299.

²⁶ Tato závěrečná sloka se v dochovaných zápisech písně velmi mění, zde ji citujeme podle rukopisu z počátku 15. století (Praha: Knihovna Národního muzea, sign. 1 A c 24, fol. 1^v); srov. LEHÁR (ed.), *Česká středověká lyrika* (◀ pozn. 22), s. 142, 304. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Dějiny husitského zpěvu*, 3: *Jan Hus*, Praha: ČSAV, 1955, s. 68, 73-74, považuje sloku v této formě za pozdější výtvar z pozdního 14. století, neboť dříve nebylo zvykem ukončovat náboženskou píseň slovem »amen«, ale invokací »Kyrieleison«.

²⁷ LEHÁR (ed.), *Česká středověká lyrika* (◀ pozn. 22), s. 305.

²⁸ Warszawa: Biblioteka narodowa, sign. Rps 12594 II, fol. 150^r; srov. LORIŠ, Jan (ed.): *Sborník hraběte Baworowského*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1903, s. 300;

Ezopovy bajky

»Skladateli, matko Boží,
dajž po smrti rajske zbožie.
At' nás nežže věčný **plamen**,
uchovajž nás toho, pane Kriste. **Amen.**«²⁹

Boj Štěstí s Neštěstím

»At' nás nežže věčný **plamen!**
Tuž skříčechu všichni: **Amen!**«³⁰

Májový sen

»Rcemež všickni spolu **amen**,
<at' ná>s nežže věčný **plamen!**«³¹

Píseň o Pravdě

»Držiec všickni jeden **pramen**,
rcetež všickni zbožní: **Amen.**«³²

Píseň o bekyních

»Bohu čest a chválu vzdajte,
žen sě zlých pilně varujte,
neb zetře Kristus **kámen**,
jemuž jest jméno **Amen.**«³³

Jen ojediněle se v nebiblických textech setkáme s »amen« jako s přitakací částicí. Touto výjimkou je právní text, český překlad německé sbírky brněnsko-jihlavských nálezů od Jana z Gelnhausen, pořízený kutnohorským měšťským písařem Vitem Tasovským z Lipoltic roku 1468, v němž se popisuje situace, kdy má přísahat osoba židovského vyznání. Ta buď pronese přísahu sama, nebo přísahu pronesenou jinou osobou pouze potvrdí slovem »amen«:

»Žid přísáhaje vlož ruku a buďto že slova říeká po jiném, anebo že ten, ktož učí jej přísaze, sám skrze se veškeren zpuosob mluvil by, a žid toliko řekl by: **Amen**, tehda dobrý jest zpuosob.«³⁴

Překvapivě často se ale setkáváme v českých náboženských textech s tím, že je »amen« doplněno o vysvětlivku, respektive o český ekvivalent, který známe jak z českých biblických překladů, tak i z biblických komentářů a slovníků.³⁵ Verze »tak se staň« je užívána okrajově, například v pekelném románu *Solferrus*: »A anjelé jiní, jdúce v okol, všichni řekli sú: **Amen**, to

SVOBODOVÁ, Andrea (ed.): *Vévoda Arnošt*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2011, <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/BawArn>.

²⁹ Warszawa: Biblioteka Narodowa, sign. Rps 12594 II, fol. 65^v; srov. LORIŠ (ed.), *Sborník hraběte Baworowského* (≠ pozn. 28), s. 144; SVOBODOVÁ, Andrea (ed.): *Ezopovy bajky*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2011, <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/BawEzop>.

³⁰ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. V E 39, fol. 38^r; srov. TICHÁ, Zdeňka (ed.): *Veršované skladby Neuberského sborníku*, Praha: ČSAV 1960, s. 73; ČERNÁ, Alena M. – JAMBOROVÁ, Martina (eds.): *Hynek z Poděbrad: Neuberský sborník*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2011, <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/Hyn>.

³¹ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. V E 39, fol. 75^v; srov. TICHÁ (ed.): *Veršované skladby Neuberského sborníku* (≠ pozn. 30), s. 105; ČERNÁ – JAMBOROVÁ (eds.): *Hynek z Poděbrad: Neuberský sborník* (≠ pozn. 30), <https://vokabular.ujc.cas.cz/edice/Hyn>.

³² NEJEDLÝ, *Dějiny husitského zpěvu*, 3 (≠ pozn. 26), s. 329.

³³ Rozcházíme se s interpretací editorů – srov. NEJEDLÝ, *Dějiny husitského zpěvu*, 3 (≠ pozn. 26), s. 323: »neb zetře Kristus kámen, jemuž jest jméno. Amen«; *Výbor z české literatury doby husitské*, Praha: ČSAV 1963, s. 280: »neb zetře Kristus, kámen jemuž jest jméno. Amen«, srov. poznámku na s. 281: »neboť (je) zavrhne Kristus, nazývaný kamenem (srov. Efez. 2,20)«.

³⁴ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. IV B 10, fol. 126^v.

³⁵ Srov. např. staročeský překlad komentáře Mikuláše z Lyr na *Matoušovo evangelium* z přelomu 14. a 15. století: »Amen, jenž jest slovo požadatedlné, zřiec ku předním prosbám, jako by řekl: Buď, anebo: Staň sě, zač sme prosili.« Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII C 20, fol. 46^v; srov. HOMOLKOVÁ, Milada – SVOBODOVÁ, Andrea (eds.): *Výklad Mikuláše Lyr na Evangelium sv. Matouše*, Dolní Břežany: Scriptorium 2018, s. 293.

jest **tak se staň.**»³⁶ Ve většině staročeských textů pak převládá znění dodatku »tak Bóh daj«. Dodáno je třeba na konec české modlitby, která byla připsána později k souboru latinských kázání z rokycanského augustiniánského kláštera:

»Pane Jesu Kriste, modlím se tobě, na kříži pnějícímu, hlohová korunu na hlavě nosjícímu, prosím tebe, aby tvůj svatý kříž zprostil mě ot anjela bijícího [...] prosím tebe, aby tvé svaté vzkříšenie i do nebes vstúpenie bylo vykúpenie mé milé duše. **Amen, tak Buoh daj.**»³⁷

I jiná staročeská literární díla, končí-li modlitbou či přáním, jsou uzavřena tímto dodatkem, který se postupně ustaloval jako náboženská fráze. Ta zesiluje samotné »amen«, které se naopak významově vyprazdňuje. Už z konce 14. století je to například jeden z mladších rukopisů *Života Krista Pána*, prozaického převyprávění Ježíšova života, v němž kapitola o umučení Páně končí prosbou o spásu a jehož písař tuto prosbu uzavřel zmíněnou zdůrazňovací frází:

»této drahé krvi prolitie buď našim hříechóm omytie. A jeho hrozné mučenie buď nám hříešným na spasenie. **Amen. A tak Bóh daj.**»³⁸

Končit touto frází mohou i díla se světskou tematikou, jako je *Vojenský řád* Jana Žižky z Trocnova. Jeho jediný dochovaný, pozdní opis z druhé poloviny 16. století, končí toutéž frází, kterou autor (respektive písař) vyjádřil opět žádost o Boží přízeň a stvrzení psaného:

»svolujeme jej skutečně držeti a zachovati i ostríhati s pomoci nestvořené a na věky požehnané Trojice svaté. **Amen. Tak pán Buoh dej!**»³⁹

2.1. »Amen« jako signál konce

Význam prostého konce u »amen« se začíná uplatňovat především v náboženských textech, které nekončí přímo modlitbou, ale vyžadují nějaký koncový signál. Písař slovem »amen« naznačil buď konec celého zápisu, nebo i jen konec kapitoly. Čeští písaři navázali na bohatě rozvinutou latinskou písařskou tradici. I v českých textech se závěrečné »amen« nezřídka užívá v této prosté signální funkci. Příkladem z konce 14. století je muzejní rukopis staročeského *Pasionálu*, v němž slovem »amen« téměř pravidelně končí jednotlivé legendy.⁴⁰ Na tomto prameni je vidět, jak se »amen« stává téměř nedílnou součástí zakončení textu a postupně sklesává až na pozici vyprázdňového, pomocného slova, jehož funkcí je jen signalizace závěru. Tuto funkci má pak jednoznačně na konci textu, který nespadá do biblické a náboženské literatury, jako je středověký cestopis Marka Pola *Milion*. Některé kapitoly jediného rukopisu s českým překladem jsou zakončeny právě slovem »amen«.⁴¹

Ve středověkých latinských i vernakulárních rukopisech se objevují i jiné výrazy, které signalizují ukončení rukopisného opisu. Nejčastější byla latinská fráze »et cetera«, nezřídka zapsaná zkratkami, které odpovídají dnešnímu zkrácenému »etc.«. Časté bylo též latinské slovo »finis«, výjimečně v řecké variantě »telos«, které se v bohemikálních rukopisech objevují i v českém znění: »konec«.⁴² Tyto slovní signály byly navíc zdůrazňovány i po grafické stránce, kdy byly zvýrazněny odlišným zápisem. To se dělo především odlišným písmem, například kapitálkami (»AMEN«), nebo odlišnou barvou inkoustu, především rubrikou (»Amen«). Zdůraznění konce mohlo být vyjádřeno i slovně, kdy tyto signální výrazy byly kombinovány, např. »amen etc.«,⁴³ nebo zesíleny opakováním, např. »amen, amen«.⁴⁴ Nezanedbatelným faktorem mohlo být to, zda na řádku a stránce po dopsání hlavního textu zbývalo nějaké prázdné místo. Písař pak mohl usilovat o úhledný vzhled svého zápisu a mít nutkavou potřebu prázdné místo na řádku vyplnit textem, klidně nesmyslným (tzv. *horror vacui*). Stávalo se tak, že tato signální

³⁶ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. IV E 29, fol. 73v.

³⁷ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. XIII E 6, fol. 204v.

³⁸ Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII D 32, fol. 15r.

³⁹ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. V C 2, fol. 32r.

⁴⁰ Praha: Knihovna Národního muzea, sign. III D 44.

⁴¹ Např. »Věduce [Tataři], že od svých žádné pomoci nemohú mieti, beze vsie škody ... město to jisté královi toho ostrovu prostě vrátie a s tiem se zase domov vrátie. Amen.« Praha: Knihovna Národního muzea, sign. III E 42, fol. 102r-102v.

⁴² Tak například končí jeden z českých rukopisů *Korunovačného řádu Karla IV.*: »Blažený muž, jenž neodstúpil po radě nemilostivých. **Konec.**« (Praha: Knihovna Národního muzea, sign. I A 1, fol. 413r).

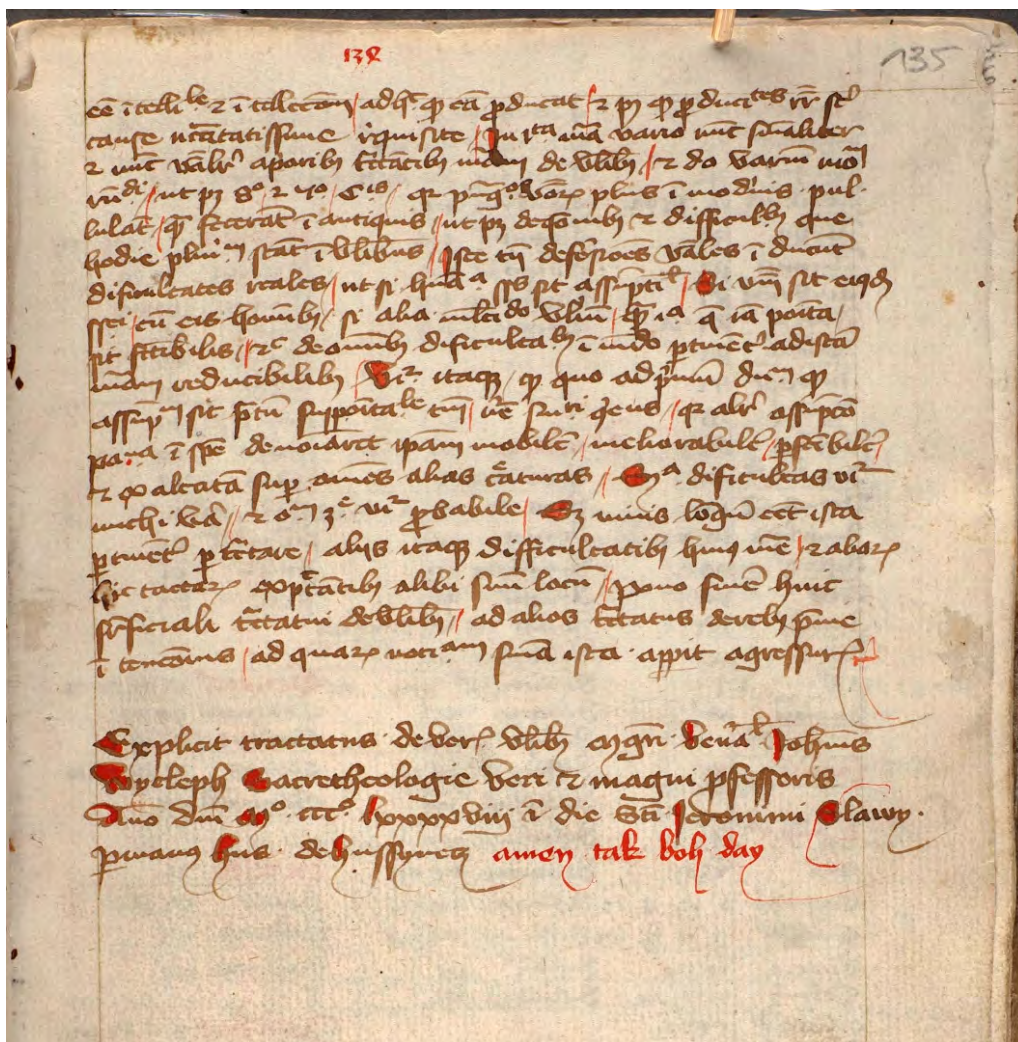
⁴³ Tak například v administrativním a právním textu v českém rukopisu z 15. století (Praha: Knihovna Národního muzea, sign. IV B 18, fol. 16v).

⁴⁴ Např. Praha: Knihovna Národního muzea, sign. III B 10, s. 87.

slova byla rozšiřována o další výrazy, až vznikaly delší formule, které působí často nesmyslně. Tyto výrazy mohly být významově vyprázdňené stejně jako hlavní signální slovo, nebo svůj význam ztrácely právě použitím v kontextu závěru textu. Mezi českými písaři se například rozšířila formule »et cetera baba stará«, kterou připojovali na konec textů či kolofonů.⁴⁵ Tato formule působí jako výrazný signál na několika rovinách: kontrastem prestižní latiny a lidového jazyka, rýmovanou a rytmizovanou výstavbou a spojením neutrálního výrazu s něčím méněcenným, podřadným či směšným (»stará baba«).

Jak jsme již ukázali výše, pro závěrečné »amen« se stalo typickým rozšířením »tak Bóh daj«, které se ustálilo jako český překladový ekvivalent tohoto biblického hebraismu a spolu s »amen« tvořilo frázi, která mohla být připojena na konec modlitby. Dostávala se ale také na konec textů, které přímo nekončí modlitbou, ale písař skrze ni může vyjádřit svůj postoj k opisovanému textu či ke své opisovačské práci obecně, jako to například udělal mistr Jan Hus, když na závěr kolofonu latinského rukopisu s dílem anglického teologa a heretika Jana Viklefa, který vlastnoručně opsal v roce 1398, připojil rubrikou tuto frázi.

»Explicit tractatus de veris universalibus magistri venerabilis Johannis Wycleph, sacre theologie veri et magni professoris, anno Domini M° CCC° LXXXVIII in die Sancti Ieronimi Slawy per manus Hus de Hussynecz. Amen, tak Bóh daj.«⁴⁶

Obr. 2:
Rubrika Jana Husa na závěr opisu Viklefova díla. Stockholm: Kungliga Biblioteket, sign. A 164 (Codex Holmiensis), fol. 135r, <https://www.manuscripta.se/ms/100990>

Tato delší zakončovací fráze »amen, tak Bóh daj« je také užita v jiném rukopisu českého Pasionálu, který pochází až z 15. století.⁴⁷ V tomto souboru je však přes sto legend o světcích

⁴⁵ Blíže k této formulaci a k dalším údajně nesmyslným přídavkům srov. DOLEŽALOVÁ, Lucie: Vernacular Scribal Additions in Late Medieval Bohemia: The Example of the Old Hag Formula, in: Scriptorium 74 (2020), s. 284-304.

⁴⁶ Stockholm: Kungliga Biblioteket, sign. A 164 (Codex Holmiensis), fol. 135r.

⁴⁷ Praha: Národní knihovna České republiky, sign. XVII F 6.

a po několikerém opakování si písař s touto závěrečnou formulí začíná hrát. Pokud má na řádku ještě dost místa, formulí různě rozšiřuje o další slova: »Amen. Tak Bóh daj všemohúcí«, »Amen. Tak Bóh daj všemohúcí hospodin«, »Amen. Tak Buoh všemohúcí Kristus«, »Amen. Tak Buoh daj všemohúcí nám hřešným«. Pokud se naopak písaři místa nedostává, objevuje se i v téměř neprůhledné zkrácené podobě: »Tak«.48 V druhé části *Pasionálu* dochází písař až tak daleko, že vytváří rýmy:

»Amen. Tak Buoh daj všemohúcí, pán Kristus žádúcí«
»Amen. Tak nám Buoh daj všemohúcí, náš milý nebeský tvořec žádúcí«.

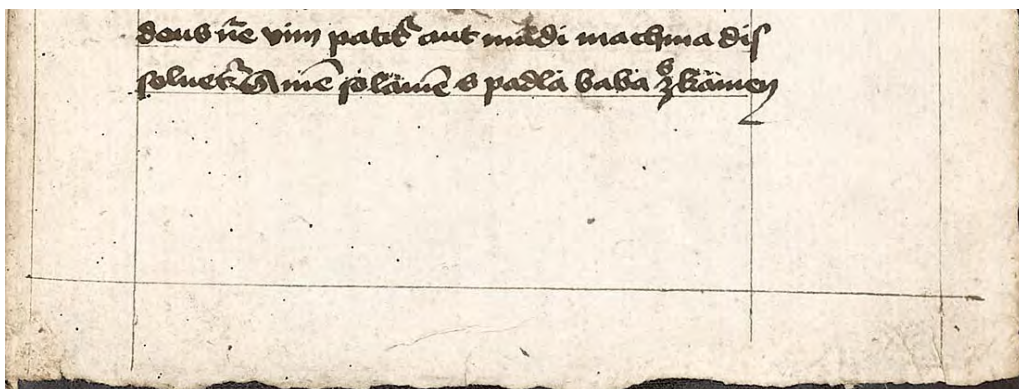
Hra s jazykem a jazykové hříčky jsou jednou z charakteristických rysů písařských přidavků v opisovaných textech. Jejich produktem je jak říkanka »et cetera baba stará«, tak i další podobné výtvořky.

Jednou takovou hříčkou, kde hlavní roli hraje biblický hebraismus, je latinské sousloví »amen solamen«. Tato významově vyprázdněná formule vznikla zkrácením ustáleného latinského verše »Amen, solamen sit Sanctus Spiritus« (»Amen, útěchou budiž Duch svatý«), který patří k repertoáru děkovných i prosebných frází a formulí, které písaři připisují po úspěšném dokončení opisu na závěr textu.49 Písaři ji rádi kreativně obměňovali, například v prosby »Nobis solamen instanter det Deus. Amen« (»Dej nám Bůh hned útěchu, amen«) či »Amen. Scriptori posco solamen« (»Amen. Písaři žádám útěchu«).

Častým užíváním a opakováním byla zkrácena ve vyprázdněnou formulí: »amen solamen«, která už funguje jako pouhý zvýrazněný signál konce.50 Zároveň opět tato formule vzbuzuje písaře k příležitostným hříčkám, kdy ji opět zveršují. V rukopisném sborníku latinských traktátů ze 14. století se objevuje žertovné »Amen solamen et aliquando non habemus in scolis panem« (»Věru útěcha a někdy nemáme v školách chleba«).51

Písař Mikuláš z Teplé zas odlehčil svůj opis latinského astronomického traktátu *Tractatus de sphaera* Jana z Hollywoodu (Johanna de Sacrobosco) makaronskou latinsko-českou říkankou: »Amen solamen, spadla bába s kamen«, za níž pak připsal latinský kolofon se svým jménem (zapsaným však pozpátku) a datem dokončení opisu (30. srpna 1443, ► Obr. 3a-b).52 Opět v písařské formulí vystupuje »bába« a znovu se jedná o její depreciativní hodnocení, když se zmiňuje její nepříjemná nehoda (»spadla z kamen«). Tato říkanka, o níž dosud víme z jediného středověkého pramene, ale musela zřejmě být ve středověku a v pozdějším období oblíbená. Zachovala se totiž jako pořekadlo až do moderní doby, např. v rozšíření o další čtyřverší byla zachycena ve třicátých letech 20. století na Písecku jako dětské pořekadlo:

Obr. 3:
Písařský přípisek
Mikuláše z Teplé vyplňující prázdné místo v závěru latinského astronomického traktátu. Praha: Národní knihovna České republiky, sign. VII E 9, a) fol. 201^r (detail), https://imagines.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR_VII_E_9_1OHA-CMC-cs/ID0208r/full/0/default.jpg

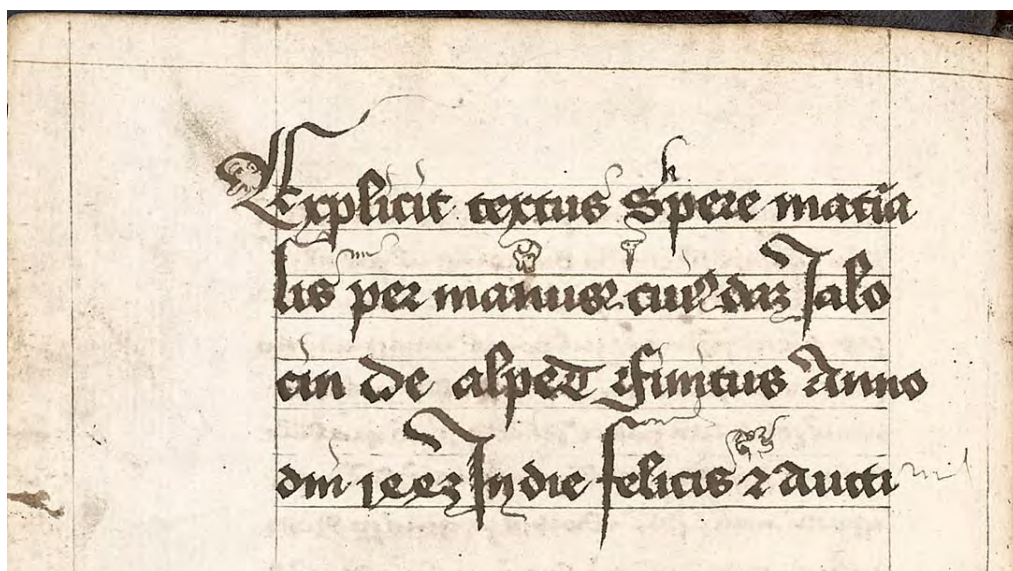
⁴⁸ I takto zkrácený text byl patrně dostatečně jasným signálem pro rozklíčování celé formule, což svědčí o tom, že se jednalo o formulí šířeji používanou.

⁴⁹ Srov. BÉNÉDICTINS DU BOUVERET: *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, 6, Fribourg: Éditions Universitaires, 1982, s. 133-136, č. 20058-20094. Nejčastějšími závěrečnými děkovnými formulími jsou »Deo gracias« (»Bohu díky«) a »Finito libro sit laus et gloria Christo« (»Za dokončení knihy buď Kristu chvála a sláva«). Jinou formulí s »amen« je výzva »Amen dicant omnia« (»Všechno ať řekne: Amen«, srov. staročeské »rcemež všickni: Amen« z básnických skladeb zmíněných výše).

⁵⁰ Tato formule může stát jak na začátku, tak i na konci latinského kolofonu, např. Praha: Knihovna Národního muzea, sign. XII B 16, fol. 333^v: »Amen solamen. Iste liber est finitus sub anno Domini M^o CCCC^o XI ante Iudica«; Praha: Knihovna Národního muzea, sign. XIII E 6, fol. 204^v: »Explicit liber domini Blazkonis, sit laus et gloria Cristo, amen solamen«.

⁵¹ Praha: Národní knihovna České republiky, sign. III D 13, fol. 234^v.

⁵² Praha: Národní knihovna České republiky, sign. VII E 9, fol. 201^{r-v}: »Explicit textus sphere materialis per manus cuiusdam Ialocin de alpeT [= Nicolai de Tepla]. Finitus anno domini 1443 in die Felicis et Aucti«.

b) kolofon Mikuláše z Teplé na následujícím foliu 201^v (detail), https://images.manuscriptorium.com/loris/AIPDIG-NKCR_VII_E_9____1OHA-CMC-cs/ID0208v/full/full/0/default.jpg

»Amen, amen, amen,
spadla bába s kamen,
sesypala peníze
na majolíkovej talíře:
hoši, všickni sbírejte,
děvčata se dívejte!«⁵³

To jsou ale celkem ojedinělé případy, kdy se slovo »amen« dostává do tak komické role. Svým trvalým spojením s biblickým textem a liturgickou praxí bývá u něj i v písařských přípiscích a kolofonech akcentován spíše tento silný náboženský kontext. Dosavadní průzkumy⁵⁴ naznačují, že v českém prostředí byly utvářeny speciální české formule, které nemají v latině paralelu. Jednou z nich je fráze »amen, milý Bože«, která byla dosud zachycena ve dvou rukopisech.⁵⁵ Větší korpus dat, na kterém se v současnosti pracuje v rámci výše zmíněného projektu, přinese snad i další »amen« v zajímavých kontextech.

Amen, tak Bůh dej!

⁵³ ČAPEK, Jan: *Dětské hry, rozprávky, říkadla a škádlivky na Čimelicku*, in: *Český lid* 26 (1926), s. 202. Zachyceno též ve sbírce *Prostonárodní české písně a říkadla*, ed. Karel Jaromír ERBEN, Praha 1864, s. 9.

⁵⁴ Rozsáhlý sběr českých kolofonů probíhá v současné době v rámci grantového projektu »Dokonáno. Nalij vína paní Anno«. *Jazykové experimenty ve středověkých písařských přípiscích a kolofonech*, který také podpořil vznik tohoto článku (viz pozn. *).

⁵⁵ Jednou na konci skladby *Ráj duše z Krumlovského sborníku* z doby kolem roku 1420 (Praha: Knihovna Národního muzea, sign. III B 10, s. 229), opakovaně v rukopisu *České nedělní postíly* M. Jana Husa z poloviny 15. století (Praha: Knihovna Národního muzea, sign. III B 11, fol. 13^r, 34^r, 69^r, 74^v a 107^r).